

Tilburg University

Kosten van kinderen in Nederland

Pott-Buter, H.; Groot, W.N.J.

Published in:
Maandschrift Economie

Publication date:
1988

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Pott-Buter, H., & Groot, W. N. J. (1988). Kosten van kinderen in Nederland: Een literatuuroverzicht. *Maandschrift Economie*, 52(3), 185-200.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Kosten van kinderen in Nederland

Een literatuuroverzicht

door H.A. Pott-Buter en W.N.J. Groot*

Inleiding

Tot op heden belicht het onderzoek verricht naar de kosten van kinderen in het algemeen slechts één of enkele aspecten van de kosten van kinderen. Over de totale kosten van kinderen is weinig bekend. Dit is verwonderlijk, omdat velen belang hebben bij inzicht in deze kosten. Kennis van de kosten van kinderen is noodzakelijk voor bijvoorbeeld rechters, die kinderalimentatie moeten vaststellen, voor politici die over de hoogte van de kinderbijslag of over het sociaal minimum van gezinnen moeten beslissen en bijvoorbeeld voor diegenen die budgetvoorlichting moeten geven. Een belangrijke rol spelen de kosten van kinderen ook bij de toetsing van theorieën over investeringen in menselijk kapitaal, over demografische ontwikkelingen en vruchtbaarheid en over arbeidsaanbod (vooral van vrouwen).

Behalve de vraag naar de kosten van kinderen is ook de vraag naar de baten van kinderen van belang, vooral uit welvaartstheoretisch oogpunt. Het doel van dit artikel is een samenvatting** te geven van het voor Nederland relevante onderzoek naar de kosten en baten van kinderen. We beperken ons daarbij tot onderzoek naar de kosten van kinderen voor de ouders/verzorgers.

In de eerste paragraaf worden enkele inleidende opmerkingen gemaakt over de berekening van de kosten en baten van kinderen. In de volgende paragraaf wordt een beschrijving gegeven van de verschillende methoden om kosten van kinderen te bepalen. Kanttekeningen bij de verschillende methoden van onderzoek komen in de derde paragraaf aan de orde. Het artikel wordt besloten met een schematisch overzicht van de resultaten van de verschillende onderzoeken en de conclusies die hieruit getrokken kunnen worden.

I. De berekening van de kosten en baten van kinderen

Kort samengevat zijn de kosten en baten van kinderen onder te verdelen in:

onderhoudskosten	— inkomensbaten
collectieve kosten	— collectieve baten
verzorgingskosten	— verzorgingsbaten
immateriële kosten	— immateriële baten

* H.A. Pott-Buter is verbonden aan de vakgroep Micro Economie van de Universiteit van Amsterdam, W.N.J. Groot is verbonden aan het IVA, Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek van de Katholieke Universiteit Brabant, Tilburg.

** Voor een uitgebreider overzicht zie Pott-Buter en Groot (1987).

Kosten zijn per definitie gelijk aan de waarde van hetgeen opgeofferd wordt. Kosten en uitgaven zijn twee begrippen die niet altijd samenvallen, alleen bij de directe kosten, de onderhoudskosten, worden ze meestal als synoniem gebruikt. Het deel van de uitgaven van het huishouden, dat aan de kinderen wordt besteed, of aan kinderen kan worden toegerekend vormen de onderhoudskosten. Dit betreft ondermeer uitgaven aan voeding, kleding en huisvesting. De inkomensbaten, als tegenhanger van de onderhoudskosten, bestaan uit de bijdragen van verdienende kinderen aan het ouderlijk inkomen. De collectieve kosten van kinderen worden gevormd door de belasting-, premie- en andere inkomensoverdrachten ten behoeve van collectieve regelingen voor kinderen, zoals: onderwijs, kinderopvang en tegemoetkomingen in de studiekosten. Primair vallen de baten van de collectieve kosten die voor kinderen gemaakt worden aan kinderen zelf toe. Indirect vallen de collectieve baten van kinderen echter aan alle ingezetenen toe. Te denken valt aan de uitkeringen Algemene Ouderdomswet (AOW) en het Nationaal Inkomen, dat kinderen in de toekomst verdienen.

Kinderen hebben ook aandacht en verzorging nodig. De kosten die dat met zich meebrengt kunnen we verzorgingskosten noemen. Als maatstaf daarvoor kan de waarde van de alternatieve kosten worden genomen. Bijvoorbeeld, indien de verzorger van het kind of de kinderen minder dan de normale werkweek (of geen) betaalde arbeid kan verrichten of verricht, kan onder verzorgingskosten worden verstaan het gemiste inkomen van de verzorger. De verzorgingsbaten voor ouders van oudere kinderen kunnen bestaan uit het meehelpen met de thuisproductie en de verzorging van jongere kinderen, of uit de verzorging van de ouders zelf. Bij de immateriële kosten kan men denken aan de zorgen, het verdriet, het verlies aan persoonlijke vrijheid, ontplooiing en dergelijke, die kinderen met zich kunnen brengen. Voor de ouders zijn de immateriële baten wellicht het duidelijkst aanwezig. Kinderen vormen een bron van vreugde, trots, liefde en affectie, een band met de toekomst enzovoort.

Voor de berekening van de kosten en baten van kinderen ligt het voor de hand aansluiting te zoeken bij de berekeningsmethoden voor de kosten van economische goederen. Tevens wordt hiermee duidelijk gemaakt welke opvattingen men economisch gezien over kinderen heeft. Zo wordt er wel van uitgegaan dat het 'nemen' van kinderen op hetzelfde vlak ligt als de aanschaf van (duurzame) consumptiegoederen. Kinderen zijn dan het produkt van een particuliere beslissing en degenen die die beslissing hebben genomen zijn verantwoordelijk voor de kosten en andere gevolgen van die beslissing. De kosten van kinderen kunnen vervolgens op dezelfde manier berekend worden als die van andere (duurzame) consumptiegoederen en zijn gelijk aan de aanschaf- en onderhoudskosten. Strikt economisch geredeneerd valt echter even goed te verdedigen dat kinderen geen consumptiegoederen zijn maar investerings- en collectieve goederen. De belangrijkste produktiefactor van ons nationaal produkt is 'menselijk kapitaal', zo belangrijk dat alle andere produktiefactoren en investeringsgoederen als fabrieken en machines, zonder mensen die ze ontwerpen, bedienen en repareren waardeloos zouden zijn. Evenals bij investeringsgoederen is bij de kinderen voortdurende zorg, aandacht en onderhoud nodig om later een optimaal rendement te kunnen behalen. In de 'aanloopfase' worden kosten voor kinderen gemaakt die voor een zeer groot deel bestaan uit tijd- en onderhoudskosten door ouders/verzorgers en andere particulieren en voor het andere deel uit collectief gefinancierde kosten als bijvoorbeeld schoolopleidingen.

Men kan ook redeneren dat het volstrekt onmogelijk is de keuze voor kinderen met de keuze voor economische goederen te vergelijken, omdat andere overwegingen een rol spelen of omdat het bij de keuze voor kinderen om een onomkeerbare beslissing onder onzekerheid gaat. Echter als kinderen er eenmaal zijn is vanuit opvattingen over een rechtvaardige welvaartsverdeling meer inzicht in de 'waarde' van kinderen wenselijk. Voorzover men kinderen met economische goederen vergelijkt moet men er ons inziens van uitgaan dat aan de kosten en baten van kinderen zowel consumptieve als investerings- en collectieve aspecten zitten. Ontkenning van één van die eigenschappen kan tot onjuiste conclusies over de kosten en baten van kinderen leiden en kan daarmee tot ongewenste en onrechtvaardige gevolgen voor de kwaliteit en kwantiteit van de kinderen en dus van de toekomst zorgen.

Het overgrote deel van de onderzoeken naar de kosten van kinderen die in Nederland verricht zijn gaat uitsluitend over de onderhoudskosten van kinderen. Opvallend bij de onderzoeken is dat de kosten van kinderen gelijkgesteld worden aan uitgaven aan kinderen. Deze benadering benadrukt het consumptieve karakter van kinderen, omdat in het algemeen bij consumptiegoederen kosten en uitgaven samenvallen. Het investerings- en collectieve karakter van de kosten van kinderen wordt buiten beschouwing gelaten. Zelden wordt aandacht geschonken aan de collectieve-, verzorgings- en immateriële kosten van kinderen. Bij de interpretatie van de uitkomsten hebben we met deze beperking rekening te houden. Een overzicht van de verschillende methoden van onderzoek waarop de onderhoudskosten van kinderen in Nederland bepaald zijn, is te vinden in onderstaand schema. Deze indeling is leidraad bij de beschrijving van verschillende methoden.

Empirische schattingen van de kosten van kinderen:

1. De budget- of bestedingsbenadering, te onderscheiden in:
 - 1.1. De budgetverdelingsmethoden
 - 1.2. Econometrische methoden
 - Het Engel-model
 - Het Prais/Houthakker model
 - Het Barten model
 - Het model van Ray
 - De niet-parametrische methode Bierens
2. De inkomenswaarderingsmethode
3. De minimumbudgetmethode

II. Methoden

1. De budget- of bestedingsbenadering

Bij de budget- of bestedingsbenadering worden op basis van budget- of bestedingsonderzoeken volgens budgetverdelings- of econometrische methoden de kosten van kinderen geschat. Met de budgetverdelingsmethoden worden de uitgaven van een huishouden verdeeld in uitgaven toe te rekenen aan ouders en uitgaven toe te rekenen aan kinderen.

1.1. Budgetverdelingsmethoden

De eerste toepassingen van deze methoden zijn onder de naam rekenkundige methode gepubliceerd door de Sociaal Economische Raad (SER), de recentere door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Bij deze methoden worden de uitgavencategorieën van huishoudens verdeeld in uitgaven aan ouders en kinderen. Allereerst wordt een splitsing gemaakt tussen de uitgaven die onafhankelijk zijn van de gezinsomvang (deze worden geheel aan de ouders toegerekend) en uitgaven die wél afhankelijk zijn van de gezinsomvang. Deze laatste uitgaven worden nader bekeken en verdeeld tussen de ouders en de kinderen. Iedere nieuwe toepassing van de rekenkundige methode in de loop van de jaren geeft een verdere verfijning te zien op de eerdere manier van verdeling van de uitgaven tussen ouders en kinderen.

In de oorspronkelijke SER-methode (1952) wordt alleen de verdeling van voedingsuitgaven genomen. In 1917 werd door de Amsterdamse arbeidsinspectie vastgesteld dat de voedings- of verbruikseenhedenschaal van een zeven jaar oud kind 0.18 van de totale voedingsuitgaven van een volwassen man bedroeg. Dit getal van 0.18 is voor 1950 (SER, 1952) toegepast op alle uitgaven waarvan men aannam dat ze varieerden met de gezinsomvang. Het aandeel van een kind in de voedingsuitgaven van een gezin werd hierbij dus zonder meer toegepast op de verdeling van alle andere, met de gezinsomvang variërende, uitgavencategorieën.

In het SER-rapport van 1964 worden de uitkomsten van drie methoden met elkaar vergeleken. De eerste methode komt overeen met de oorspronkelijke SER-methode. Het verschil tussen de tweede SER-methode en de oorspronkelijke bestaat uit het aantal posten dat tot de met de gezinsomvang variërende 'variabele uitgaven' wordt gerekend. Bij de oorspronkelijke methodes zijn dat 11 posten, bij de tweede 13. Omdat de totale variabele uitgaven nu hoger zijn, liggen de uitgaven toegerekend aan de kinderen bij de tweede SER-methode dus ook hoger. Bij de derde SER-methode wordt per uitgavenpost een afzonderlijke verdeelsleutel toegepast. De derde SER-methode is door het CBS in 1979 drastisch herzien. Voor alle uitgavencategorieën is onderzocht hoe de uitgaven van gezinnen, met twee niet verdienende kinderen beneden de 17 jaar waarvan de vader werknemer is, verdeeld kunnen worden over ouders en kinderen. Na een onderverdeling van de gezinnen naar drie gezinsfasen, bepaald door de leeftijd van het oudste kind, zijn voor zesenzestig variabele uitgavencategorieën verdeelsleutels opgesteld. De verdeelsleutels zijn gedeeltelijk uit de budgetgegevens zelf afgeleid, gedeeltelijk bepaald op basis van andere onderzoeken en gedeeltelijk op basis van normen en waarden. Deze verdeelsleutels zijn toegepast op de uitgaven van werknemersgezinnen met twee kinderen beneden de 17 jaar uit het Werknemersbudgetonderzoek 1974/'75 (CBS, 1981) en op de uitgaven van werknemersgezinnen met twee kinderen beneden de 18 jaar uit het Doorlopend Budgetonderzoek 1980 (CBS, 1983). Twee jaar later zijn deze verdeelsleutels ook toegepast op de uitgaven van huishoudens met een, twee en drie kinderen onder de 23 jaar uit het Doorlopend Budgetonderzoek 1981 (CBS, 1985).

Een groot deel van de uitgaven van een huishouden betreft uitgaven aan goederen die door alle leden van het huishouden gebruikt kunnen worden, maar waarvan de geconsumeerde hoeveelheid niet afhankelijk is van de huishoudgrootte. Hierdoor is toerekening van deze uitgaven aan individuele leden van het huishouden praktisch onmogelijk. De uitgaven aan bedoelde goederen kunnen echter wel tot op zekere hoogte be-

invloed worden door de aanwezigheid van kinderen. Voor de budgetverdeling van deze moeilijk toe te rekenen uitgaven aan ouders en kinderen zijn door het CBS (1985) drie wegen bewandeld:

1. het ruimtebeslag in de woning;
2. de penetratiegraad van duurzame consumptiegoederen;
3. het verband tussen de hoogte van de uitgaven en kinderen.

Daarbij wordt verondersteld dat de mate waarin de uitgaven aan bepaalde goederencategorieën hoger zijn bij huishoudens met kinderen dan bij huishoudens zonder kinderen, volledig aan de kinderen kan worden toegerekend. De kosten van kinderen met deze budgetverdelingsmethode zijn door het CBS in 1985 op basis van gegevens uit het Doorlopend Budgetonderzoek 1981 geschat (CBS, 1985).

1.2. Econometrische methoden

Op de veronderstelling dat huishoudens met ongelijk kindertal dezelfde materiële welvaart genieten, indien de uitgaven per type huishouden aan een bepaald pakket goederen en/of diensten gelijk zijn berusten, in het algemeen, de zogenaamde econometrische methoden. Daarbij kan direct de welvaart van echtparen met en zonder kinderen vergeleken worden aan de hand van de uitgaven aan dat bepaalde pakket goederen en diensten of indirect door in de vraagfuncties naar consumptiegoederen een variabele voor huishoudsamenstelling op te nemen en op grond hiervan equivalentiefactoren te bepalen waarmee de welvaartsposities van huishoudens van verschillende samenstelling met elkaar vergeleken kunnen worden. Equivalentiefactoren geven de correcties voor huishoudsamenstelling op het huishoudinkomen weer en worden gedefinieerd als: '(. .) het quotiënt van het inkomen dat een huishouden nodig heeft om een vooraf bepaald welvaartsniveau te bereiken én het inkomen dat een tevoren gekozen standaardhuishouden nodig heeft om hetzelfde welvaartsniveau te bereiken' (CBS, 1980).

Het Engel-model

Een pionier op dit gebied was Engel (1985). Engel nam waar dat grotere huishoudens een groter deel van hun inkomen besteden aan voeding dan kleinere huishoudens. Dit bracht hem op het idee het voedingsaandeel in de totale bestedingen te gebruiken als een indirecte welvaartsindicator. Dus, twee huishoudens met hetzelfde bestedingsaandeel aan voeding hebben eenzelfde welvaartsniveau, ongeacht de grootte van de huishoudens. Vergelijking van de geldinkomens bij gelijke voedingsaandelen tussen huishoudens van verschillende samenstelling levert een index op voor het inkomen dat nodig is om het grotere huishouden op eenzelfde welvaartsniveau te brengen als het kleinere huishouden. Dit is de equivalentieschaal. Nicholson (1949) koos als vergelijkingsmaatstaf een zogenaamd representatief pakket van goederen, bestaande uit goederen die ouders uitsluitend voor zichzelf aanschaffen. In het SER-rapport (SER, 1964) is de methode Nicholson (1949) voor Nederland toegepast. Voor huishoudens zonder en met één en twee kinderen zijn de uitgaven aan dit pakket goederen lineair geregresseerd op de totale uitgaven van het betreffende huishoudtype in het Nationaal Budgetonderzoek 1951 (SER, 1964). De ontwikkeling bij de econometrische methoden

vertoont een opmerkelijke parallel met die bij de budgetverdelingsmethoden: eerst wordt het voedingsaandeel als algemene welvaartsindicator genomen, later wordt dit uitgebreid tot meerdere goederencategorieën.

Het Prais/Houthakker model

Prais en Houthakker (1955) generaliseren het model van Engel en specificeren voor elk consumptiegoed een equivalentiefactor. Naast goederenspecifieke equivalentiefactoren specificeren Prais en Houthakker (1955) een algemene equivalentiefactor, een met de budgetaandelen gewogen gemiddelde van de goederenspecifieke equivalentiefactoren. Een voordeel boven het Engel-model is dat het Prais/Houthakker model niet vooronderstelt dat de behoeften van kinderen relatief constant ten opzichte van hun ouders zijn. Bijvoorbeeld de verhouding tussen de behoeften van kinderen en ouders ten aanzien van alcohol liggen anders dan ten aanzien van kleding. Een ander voordeel is dat de schaalvoordelen in de consumptie niet voor alle goederen gelijk zijn.

Het Barten model

Een volgende stap in de ontwikkeling van de theorie van het consumptiegedrag van huishoudens is gezet door Barten (1964). Prais en Houthakker veronderstellen dat een verandering in de huishoudsamenstelling niet van invloed is op het bestedingsgedrag van de overige leden van het huishouden. Dat betekent, dat als door de geboorte van een kind de bestedingen aan luiers toenemen dit geen invloed heeft op de overige bestedingen, doordat de equivalentiefactor van luiers niet afhankelijk is van de overige bestedingen. In het Barten model is dat wel het geval, want in dit model hebben de vraagfuncties een zodanige vorm dat een verandering in de huishoudsamenstelling twee effecten heeft: een direct effect (een kind heeft luiers nodig) en een indirect effect (men kan bijvoorbeeld niet meer uit eten gaan). Het indirecte effect werkt, analoog aan het effect van prijsveranderingen, als een substitutie-effect en hangt af van de kruiselingse prijselasticiteiten van de vraag naar dat ene goed. Het Barten model is in Nederland toegepast door Van Driel (1983) en Kooreman en Kapteyn (1985).

Het model van Ray

Nadeel van het Barten model is dat het een huishoudgedrag veronderstelt met excessieve substitutie effecten als gevolg van veranderingen in de huishoudsamenstelling. Hierdoor worden de werkelijke equivalentiefactoren onderschat. Ray (1983) schat daarom de algemene equivalentiefactoren niet uit de specifieke equivalentiefactoren, maar direct uit een standaard welvaartsniveau, de prijzen en de huishoudsamenstelling. De algemene equivalentieschaal vergelijkt huishoudens met verschillend kindertal en berekent de relatieve kosten om hetzelfde standaard welvaartsniveau te bereiken bij gegeven prijzen. Het model van Ray is in Nederland toegepast door Van Driel (1985).

De theorie van het huishoudconsumptiegedrag vertoont nog een aantal onbevredigende kanten. Een daarvan is dat in de equivalentiefactoren het nut dat kinderen opleveren, of de welvaartsverhogende (verlagende) invloed die het hebben van kinderen met zich

meebrengt niet tot uitdrukking wordt gebracht. Blundell en Walker (1984) hebben een model geformuleerd waarin met de welvaart die kinderen opleveren rekening wordt gehouden. Alessie en Kapteyn (1987) vormt een toepassing van deze methode voor Nederland.

De niet-parametrische methode Bierens

De hiervoor genoemde methodes van schatten van huishoudensuitgavenfuncties en huishoudensequivalentiefactoren hebben alle één groot gemeenschappelijk nadeel: *vooraf* wordt vastgesteld welke specificatie van de kostenfunctie geschat wordt. Misspecificatie van deze functie kan gevolgen hebben voor de equivalentiefactoren. Bij de niet-parametrische methode Bierens (Bierens en Pott-Buter, 1987) geldt dit bezwaar niet. Door middel van niet-parametrische regressie analyse worden equivalentiefactoren geschat zonder uit te gaan van een a priori vastgestelde functionele vorm van de vergelijkingen. Toepassing van de niet-parametrische regressiemethode levert resultaten op, waaruit een functionele vorm kan worden gespecificeerd. Dit parametrische model kan op de gebruikelijke wijze geschat en getoetst worden.

De niet-parametrische methode is toegepast op het Doorlopend Budgetonderzoek 1980. Er is gewerkt met een huishoudenskostenfunctie die de relatie weergeeft tussen de uitgaven van het huishouden aan een bepaalde groep goederen en het netto huishoudinkomen (inclusief kinderbijslag), het aantal kinderen in de leeftijd 0-15 jaar en het aantal thuiswonende en afhankelijke kinderen van 16 jaar en ouder. Om de analyse eenvoudig te houden zijn slechts twee uitgavencategorieën onderscheiden: uitgaven aan voeding, kleding en schoeisel en andere uitgaven. In tegenstelling tot de gangbare equivalentiefactoren is die in Bierens en Pott-Buter (1987) niet gerelateerd aan de totale uitgaven maar aan het netto inkomen. Uit de uitkomsten blijkt dat de huishoudgrootte geen invloed heeft op de overige uitgaven. Dat wil niet zeggen dat de huishoudgrootte geen invloed kan hebben op de overige uitgaven. Het is mogelijk dat de extra uitgaven voor de kinderen worden gedekt door vermindering van andere uitgaven die onder de categorie overige uitgaven vallen (bijvoorbeeld goedkopere vakanties).

2. Inkomenswaarderingmethode

De inkomenswaarderingsbenadering voor het bepalen van de welvaartspositie van huishoudens van verschillende samenstelling en de kosten van kinderen is door Van Praag ontwikkeld. Uitgangspunt is het antwoord op de zogenaamde inkomenswaarderingvraag, die aan hoofden van huishoudens wordt gesteld.

'Welk netto gezinsinkomen zou U in Uw omstandigheden zeer slecht vinden? En slecht, onvoldoende, goed en zeer goed?'

De invloed van de gezinsomvang op de welvaartsnorm is positief maar daalt enigszins bij stijgende welvaart. Deze daling hangt samen met het feit dat op het laagste niveau de noodzakelijke kosten van levensonderhoud relatief een belangrijk gedeelte van de uitgaven uitmaken. Deze kosten hangen sterk af van de gezinsgrootte en bij stijgende

welvaart nemen ze relatief af. Het effect is op het laagste niveau in veel gevallen bijna twee maal zo groot als op het hoogste niveau. De invloed van het eigen inkomen (preference drift rate) neemt bij stijgende welvaart juist toe. De stijging van de 'preference drift' van laag naar hoog welstandsniveau geeft aan dat een laag welstandsniveau fysiek en objectief bepaalbaar is, maar dat bij hoge niveau's 'the sky the limit' wordt: in toenemende mate neemt men de eigen omstandigheden als referentiekader (Van Praag, 1984). Meer in het algemeen laat dit zien dat de inkomenswaardering een relatief begrip is.

3. *Minimumpakket benadering*

Bij de minimumpakket benadering van de kosten van kinderen worden de kosten vastgesteld, die minimaal voor een kind aan voeding, kleding en verder onderhoud dienen te worden uitgegeven. Het vaststellen van een dergelijk minimumpakket is echter niet of nauwelijks mogelijk. Lange tijd heeft men gedacht dat dit minimumpakket het pakket was, dat datgene bevatte wat nodig is voor het biologisch bestaansminimum en dat dit biologisch bestaansminimum op een objectieve manier was vast te stellen. In de loop der tijd zijn vele minimumpakketten voor (gemiddelde) gezinnen vastgesteld. De manieren waarop het maatschappelijk bestaansminimum voor verschillende huishoudtypen kan worden afgeleid (en de daaruit volgende equivalentiefactoren) kunnen als volgt worden onderverdeeld:

1. Men gaat uit van bepaalde *budgetten* voor redelijk geachte minimale uitgaven. Experts stellen hierbij normen voor het minimumpakket samen en bekijken hoeveel geld nodig is voor dit pakket (normatieve budgetten).
2. Men gaat uit van de gegarandeerde *sociale minimuminkomens* (in Nederland de bijstandsuitkeringen) en bekijkt welke bestedingen met dit minimuminkomen mogelijk zijn. In feite wordt de zaak omgekeerd, men bekijkt welk pakket gekocht kan worden van de politiek vastgestelde bedragen (voorbeeldbudgetten).
3. Men past de *inkomenswaardering* benadering toe. Wat 'men' denkt dat minimaal noodzakelijk is kan daarbij op anderen of op zichzelf betrekking hebben.
4. Men past de bij de *budgetverdelings(referentiebudgetten)* en *econometrische* methoden gevonden equivalentiefactoren op minimuminkomens toe.

Normatieve budgetten

Bij de vaststelling van de budgetten voor een bestaansminimum spelen de voedingsbehoeften een belangrijke rol. In 1917 is door ambtenaren van de Arbeidsinspectie in Amsterdam een onderzoek gehouden naar de voedingsgewoonten van arbeidersgezinnen. Hieruit is een stelsel van verbruikseenheden naar geslacht en leeftijd afgeleid. Dit stelsel staat bekend als 'De Amsterdamse Schaal'. Een andere bekende schaal van voedingsverhoudingen is de E.E.G.-schaal. Deze E.E.G.-schaal stamt uit de jaren dertig en was in die tijd bekend als 'League of Nations Scale'. De allereerste minimumpakketten bevatten vrijwel uitsluitend voedsel. Eén van de eerste normatieve budgetten voor een compleet minimumpakket is die van Massizo (1961) waarin een raming wordt gemaakt van de redelijke gezinsuitgaven in 1959 van de werkende ongeschoolde gehuwde arbeider in de grote stad met twee kinderen. Redelijke uitgaven zijn de uitgaven die deze

arbeider in staat stelt 'zijn functie als gezinshoofd en lid van de maatschappij op passende wijze te vervullen' (Massizo, 1961).

Voorbeeldbudgetten

Vanaf 1974 zijn in Nederland door het Voorlichtingsinstituut voor het Gezinsbudget (VIG) (een voorloper van het huidige Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting, NIBUD) schattingen gemaakt van de samenstelling van de uitgaven die mogelijk waren voor verschillende gezinstypen met een minimuminkomen. Nauw hierbij aansluitend zijn de 'sluitende' begrotingen voor diverse typen huishoudens met een minimuminkomen, die in ons land door het Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting (NIBUD) worden samengesteld. De in deze zogenaamde voorbeeld-budgetten opgenomen bedragen kunnen worden beschouwd als de 'minimale' bedragen in situaties zonder schulden en extra bijzondere lasten. De opgenomen bedragen voor de verschillende uitgavenposten zijn evenals de schattingen van het VIG voornamelijk afkomstig uit budgetonderzoeken.

Minimale inkomens volgens de inkomenswaarderingsmethode

Bij enquêtes kan men vragen welk inkomen naar de mening van de ondervraagde minimaal noodzakelijk is voor een huishouden van een bepaalde samenstelling. Deze methode is ondermeer toegepast door Deleeck, Berghman, Van Heddegem en Vereycken (1980). Het gemiddelde inkomen van de antwoorden is dan het minimaal noodzakelijke inkomen. Dit inkomen blijkt te stijgen als het inkomen per hoofd toeneemt (Ministerie van SoZaWe, COSZ, 1985).

In plaats van te vragen welk inkomen men voor anderen minimaal vindt vraagt men in enquêtes in Nederland tegenwoordig veelal welk gezinsinkomen de ondervraagde voor zich zélf minimaal vindt. Het antwoord op deze vraag vertoont dezelfde systematische samenhang met kenmerken als netto gezinsinkomen, samenstelling huishouden, inkomensverdeling in de referentiegroep van de respondent en dergelijke, als bij de algemene inkomenswaarderingsvraag is gevonden. Naarmate het eigen inkomen hoger is meent de ondervraagde meer nodig te hebben om 'de eindjes aan elkaar te knopen'. De methode wordt ook gebruikt om armoede-/bestaanszekerheidsgrenzen vast te stellen. De aldus vastgestelde bestaanszekerheidsgrens wordt de Subjective Poverty Line (SPL) genoemd (subjectief omdat gevraagd wordt wat de mensen zélf vinden). Door Hage-naars en Van Praag (1985) en Hage-naars (1986) is als armoededrempel van een bepaald type huishouden die inkomenssituatie gekozen die door de hoofden van die huishoudens met het welvaartsniveau tussen 'voldoende' en 'onvoldoende' wordt geassocieerd. Deze benadering staat bekend als de Leyden Poverty Line (LPL) naar de plaats van oorsprong, Leiden.

Referentiebudgetten

Het NIBUD geeft ook referentiebudgetten. Referentiebudgetten geven de gemiddelde bestedingen aan per type huishouden naar hoogte van het inkomen op basis van de budgetonderzoeken van het CBS. Opvallend zijn de soms vrij grote tekorten die met name bij de laagste inkomens optreden: er wordt meer uitgegeven dan er aan inkomen is.

III. Kanttekeningen

1. Kanttekeningen bij de budget- of bestedingsbenadering

1.1. Budgetverdelingsmethoden

- a. Subjectiviteit bij het vaststellen van de verdeelsleutels is niet geheel te vermijden, hoeveel deskundigen er ook worden geraadpleegd. Vooraf wordt vastgesteld wat wel en niet tot de variabele uitgavencategorieën behoort. Alleen op deze variabele uitgaven worden de, eveneens vooraf vastgestelde, verdeelsleutels toegepast. De verdeelsleutels liggen behalve per uitgavencategorie ook per gezinsfase vast en zijn onafhankelijk van het gezinsinkomen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de procentuele uitgaven voor kinderen niet of nauwelijks afhankelijk zijn van de inkomensklasse, maar alleen variëren naar gezinsfase.
- b. De gemiddelde additionele kosten van kinderen worden in hoge mate bepaald door de leeftijd van het oudste kind. In het algemeen zullen echter het leeftijdsverschil, het geslacht en dergelijke eveneens van belang zijn.
- c. De verandering in de additionele kosten van kinderen tussen 1959/'60 zoals berekend in het SER-onderzoek (1964) en 1981 zoals weergegeven in CBS (1985) is gelegen in de welvaartsgroei in deze periode. Met name het aandeel van de voeding in de totale consumptieve uitgaven is in die twintig jaar sterk gedaald. Het aandeel van de uitgaven aan ontwikkeling, ontspanning en verkeer is daarentegen sterk toegenomen. Aangezien het aandeel van de kinderen ten opzichte van de ouders in voedingsuitgaven relatief groter is dan in uitgaven aan ontwikkeling, ontspanning en verkeer is het duidelijk dat een sterke daling in de relatieve voedingsuitgaven ook een daling in de relatieve kosten van kinderen teweeg brengt (De Zeeuw, CBS, 1980).
- d. Tot op heden zijn nog geen equivalentiefactoren voor één-ouder-gezinnen berekend. Men kan niet zondermeer de uitkomsten voor huishoudens met twee volwassenen toepassen op één-ouder-gezinnen, omdat de vaste lasten bij één-ouder-gezinnen relatief hoger zijn.
- e. Een probleem en verstoring van de uitkomsten kan de samenvoeging van de gegevens van enige jaargangen van het Doorlopend Budgetonderzoek opleveren. Aangezien het Doorlopend Budgetonderzoek gedeeltelijk een panelkarakter draagt, kunnen afwijkende uitgavenpatronen hierdoor worden versterkt.

1.2. Econometrische methoden

- a. Er wordt bij het vaststellen van de equivalentiefactoren geen rekening gehouden met eventuele veranderingen in de voorkeuren van de ouders bij wijziging van de gezinsstructuur. Tot op heden wordt veelal ook geen rekening gehouden met het effect van de leeftijd van de ouders en kinderen op de equivalentiefactoren.
- b. Door Pollak en Wales (1979) is betoogd dat echte equivalentiefactoren 'onvoorwaardelijke' factoren zouden moeten zijn, die niet alleen zouden moeten weergeven welk nut het huishouden aan consumptie ontleent, maar ook het nut dat aan de aanwezigheid van kinderen wordt ontleend.
- c. In het Prais-Houthakker model is substitutie tussen goederen niet goed mogelijk. Hierdoor worden de equivalentiefactoren overschat. Barten veronderstelt dat demo-

grafische veranderingen tot zeer grote substitutie in de vraag naar consumptiegoederen leidt. Hierdoor worden de equivalentiefactoren onderschat.

2. Kanttekeningen bij de inkomenswaarderingsbenadering

- a. Het inkomenswaarderingsonderzoek berust op de vraag hoe hoofden van huishoudens het netto huishoudinkomen waarden. De vraag is of het hoofd werkelijk in staat zal zijn het inkomen ten opzichte van de bestedingen van het huishouden goed in te schatten. Welvaart ontleent men vooral aan de consumptieve bestedingen. Besparingen en schulden worden echter evenals de aangeschafte consumptiegoederen uit het inkomen gefinancierd. Uit de budgetonderzoeken van het CBS en andere enquêtes blijkt in het algemeen een duidelijke onderschatting van het netto inkomen. Wellicht kan onderzocht worden of een bestedingsvraag afwijkende resultaten oplevert. Voorzover bekend is ook nooit onderzocht in hoeverre andere leden van het huishouden dan het hoofd, andere waarderingsantwoorden geven.
- b. Het is mogelijk dat de inkomenswaarderingsvraag niet de welvaart van het inkomen meet, maar verschillen in bestedingen, macht, prestige en dergelijke tussen de ondervraagden en hun referentiegroep. Dit zou betekenen dat men zich richt op de perceptie van een rechtvaardige inkomensverdeling. De grote invloed van de referentiegroep en de grote internationale verschillen in de invloed van de verklarende variabelen wijzen in die richting. Het is dus de vraag of je je eigen oordeel over een rechtvaardig geachte welvaartsverdeling kunt onderscheiden van de evaluatie in strikte zin: een pure waardering van het inkomen op grond van je positie binnen die inkomensverdeling.
- c. De methode is oorspronkelijk bekritiseerd op de a priori veronderstellingen, die er aan ten grondslag liggen, zoals het bestaan van de individuele welvaartsfunctie, de meetbaarheid en de interpersonele vergelijkbaarheid ervan. De stabiele empirische resultaten weerleggen veel van deze bezwaren.

3. Kanttekeningen bij de minimum pakketbenadering

- a. Budgetten voor redelijk geachte minimale uitgaven zijn primair gebaseerd op fysieke vereisten en niet zozeer op sociale normen van minimaal welzijn. De sociale minimuminkomens vormen een relatieve armoedegrens, bepaald door de mate van inkomensherverdeling die door het politieke proces tot stand wordt gebracht. Hetzelfde geldt voor de toepassing van de budgetverdelings- en econometrische methoden op sociale minimuminkomens. Toepassing van de inkomenswaarderingsbenadering leidt tot sociale minimumpakketten. Deze zijn relatief, gebaseerd op wat men percipieert als minimaal noodzakelijk ten opzichte van het algemene welvaartsniveau. Bovendien zijn ze subjectief, dat wil zeggen zoals ze door de betrokkenen worden waargenomen.
- b. Minimumbudgetten worden vastgesteld op basis van de kosten van een minimaal consumptiepakket. Normatieve budgetten laten expliciet zien welke levensstandaard tenminste bereikt zou moeten worden. Daarbij specificceert men veelal niet alleen het totale uitgavenniveau, maar ook de verdeling en de hoeveelheden van de afzon-

derlijke consumptiegoederen. Sociale minimuminkomens en de minimum inkomenswaardingsbenadering worden doorgaans alleen als inkomensgrenzen bepaald.

- c. Het onbetwistbare normatieve karakter van de minimum budgetten vormt enerzijds een belangrijk nadeel van deze methode. Anderzijds kunnen de normen aan de hand waarvan een minimum consumptiepakket wordt samengesteld voorwerp van discussie zijn, terwijl dat bijvoorbeeld met de antwoorden op de minimum inkomensvraag niet het geval is.
- d. Zoals ook door Van Raay en Schortingshuis-Sprangers (1987) wordt opgemerkt hoeven huishoudens met een inkomen beneden de minimum inkomensgrenzen niet arm te zijn, ofwel volgens hun eigen perceptie, ofwel volgens die van anderen. Omgekeerd kunnen huishoudens met een inkomen boven de minimum inkomensgrenzen volgens eigen perceptie of die van anderen, arm zijn.
- e. De minimum pakketbenadering geeft het consumptiepakket of het minimum inkomen voor de noodzakelijke behoeftebevrediging in een bepaalde periode. Niet duidelijk is of en in hoeverre de minimumpakketten en -inkomens voldoende zijn om gedurende een reeks van periodes een minimaal welvaartsniveau te garanderen. Een huishouden dat gedurende één periode geconfronteerd wordt met het minimum inkomen zal met dit inkomen anders omgaan dan een huishouden dat voor een reeks van perioden aangewezen is op een minimum inkomen. Zo kan men in het eerste geval makkelijker uitgaven intertemporeel substitueren (ontsparen, lenen) dan in het tweede geval.

IV. Overzicht van de resultaten en conclusies

In dit artikel is een korte samenvatting gegeven van het voor Nederland relevante onderzoek naar de kosten van kinderen. Bij zowel de budgetverdelingsmethoden als de econometrische methoden wordt slechts een deel van de kosten van kinderen in de beschouwing betrokken. De verzorgings- en collectieve kosten worden bijvoorbeeld genegeerd. Het effect van het hebben van kinderen op de potentiële inkomensstromen gerekend over het hele leven van de leden van het huishouden wordt ook genegeerd, evenals het nut dat het hebben van kinderen met zich meebrengt. De inkomenswaardingsmethode houdt hiermee wel rekening. Voor alle methoden geldt dat met de intertemporele nutseffecten van het hebben van kinderen, zoals het nut van de kleinkinderen die hun opa en oma bezoeken geen rekening wordt gehouden. Al het onderzoek heeft bovendien alleen betrekking op twee-ouder-gezinnen. Generalisaties naar één-ouder-gezinnen zijn niet zonder meer mogelijk omdat de vaste lasten van één-ouder-gezinnen relatief hoger zijn. In tabel 1 wordt een overzicht van de belangrijkste uitkomsten van de verschillende methoden gegeven.

Uit tabel 1 blijkt dat de onderhoudskosten van een kind globaal tussen 10 en 20% van de totale uitgaven bedragen. Over het algemeen komt de budgetverdelingsbenadering tot de hoogste schattingen van de kosten van kinderen en levert de inkomenswaardingsbenadering de laagste uitkomsten. De ordening naar de hoogte van de schattingen van de kosten van kinderen, inkomenswaardingsbenadering — econometrische benadering — budgetverdelingsbenadering, is een gevolg van de kostensoort die gemeten

Tabel 1

<i>Benadering</i>	<i>Onderzoek</i>	<i>Methode</i>	<i>Additionele kosten per kind in % van totale uitgaven</i>		
Budgetverdelings	SER (1952)	Amsterdamse Voedingsschaal	13		
	SER (1964)	Oorspronkelijke SER methode	14.2		
	SER (1964)	SER methode met verfijnde variabele postenindeling	15.2		
	SER (1964)	SER methode met variabele verdeelsleutels	15.4		
	CBS (1981)	Variabele verdeelsleutels	11-20		
	CBS (1983)	Variabele verdeelsleutels	12-20		
	CBS (1985)	Budgetverdelingsmethode	11-20 18-27	1e kind 2e kind	
	CBS (1985)	Variabele verdeelsleutels	19-29		
	Econometrische	SER (1964)	Nicholson	16.8 14.0	1e kind 2e kind
Van Driel (1983)		Barten	5.4-7.7 5.0-6.9	1e kind 2e kind	
Kooreman en Kapteyn (1985)		Barten	12.2 9.8	1e kind 2e kind	
Van Driel (1985)		Ray	9-15 24-35	jonger 12 jaar ouder 12 jaar	
Alessie en Kapteyn (1987)		Ray	7.7 5.5	1e kind 2e kind	
Alessie, Kapteyn en Freytas (1985)		Ray	7.7 5.5	1e kind 2e kind	
Bierens en Pott-Buter (1987)		non-parametrische	7.0 19.0	0-15 jaar 16 jaar en ouder	
Inkomenswaarderings		Van Praag, Kapteyn, CBS (1976, 1977, 1978, 1979, 1980)		9 4	1e kind 2e kind
Minimumpakket		Massizo (1961)	'redelijke' gezinsuitgaven	15	
	NIBUD (1984)	CBS	12-20		
	OESO (1976)	'officiële' criteria	25 20	1e kind 2e kind	

wordt. De inkomenswaarderingsbenadering komt tot de laagste uitkomsten omdat bij deze benadering rekening wordt gehouden met de welvaart die kinderen opleveren voor de ouders. De kosten vormen bij de inkomenswaarderingsbenadering het saldo van welvaartslasten en welvaartsbaten. De econometrische methoden geven een indruk van de extra of marginale kosten die gezinnen met kinderen maken in vergelijking met gezinnen zonder kinderen. Schaalvoordelen in de consumptie worden geheel aan de ouders toegekend (bijvoorbeeld zitplaatsen voor kinderen in een auto brengen geen extra auto-uitgaven met zich mee). Er wordt bij de econometrische methoden, tot nu toe, alleen gekeken naar de welvaartslasten van kinderen en niet naar de welvaartsbaten. Vandaar dat de kosten hoger uitvallen, dan bij de inkomenswaarderingsbenadering. De budgetverdelingsbenadering geeft een benadering van de gemiddelde onderhoudskosten van kinderen. Alle uitgaven worden zo goed mogelijk verdeeld tussen ouders en kinderen en de schaalvoordelen in consumptie worden volledig verdeeld tussen de ouders en de kinderen (bijvoorbeeld: een deel van de autokosten wordt aan de kinderen toegerekend). Substitutie in de uitgaven van de ouders onder invloed van het kindertal is, in tegenstelling tot de econometrische methode, bij de budgetverdelingsbenadering onmogelijk. Bovendien wordt een groot deel van de zogenaamde 'vaste lasten' aan de kinderen toegerekend. Vanwege de positieve schaalvoordelen in de kosten van kinderen zijn de gemiddelde kosten hoger dan de marginale kosten. Dit verklaart waarom de budgetverdelingsmethoden in het algemeen tot hogere schattingen komen dan de econometrische methoden.

Zolang er geen eenduidige definitie van de kosten van kinderen bestaat, is voorzichtigheid met de interpretatie van de uitkomsten van tot nu toe verricht onderzoek geboden. Al het onderzoek geeft slechts een indicatie van een deel van de kosten en in het algemeen niet hetzelfde deel. Voor toepassingen van de uitkomsten, zoals in de inleiding is genoemd, is de ene benadering meer geschikt dan de andere. Theoretisch gezien verdient de econometrische methode de voorkeur. Een probleem hierbij is dat wordt uitgegaan van netto huishoudinkomens inclusief de kinderbijslag en dat daardoor inkomens- en substitutie-effecten niet gescheiden worden. Bovendien worden door de aggregatie van groepen consumptiegoederen sommige substitutie-effecten genegeerd. Voor het vaststellen van tegemoetkomingen in het levensonderhoud van kinderen geven daarom vooralsnog de gemiddelde onderhoudskosten de beste indicatie. Wil men daarnaast ook nog een tegemoetkoming in de verzorgingskosten van kinderen geven, dan schiet bovenstaand onderzoek tekort. De verzorgingskosten en de veranderingen daarin spelen waarschijnlijk een belangrijke rol bij de toetsing van theorieën over demografische ontwikkelingen. De simultane stijging van het arbeidsaanbod van vooral gehuwde vrouwen en de daling van het kindertal wijzen in die richting. Voor welvaartstheoretische vergelijkingen behoort rekening te worden gehouden met het nut dat kinderen opleveren en de collectieve kosten. Uitbreiding van de econometrische en inkomenswaarderingsmethoden lijkt hiervoor de beste weg.

Literatuur

- Alessie, R.J.M. en A. Kapteyn, 'Consumption Savings and Demography', *Onderzoeksrapport*, Katholieke Universiteit Brabant, 1987.
- Alessie, R.J.M., A. Kapteyn en W.H.J. de Freytas, 'De invloed van demografische factoren en inkomen op consumptieve uitgaven', *Research Memorandum*, 179, Katholieke Universiteit Brabant, 1985.
- Barten, A.P., 'Family Composition, Prices and Expenditure Patterns', *Colston papers XVI*, London 1964.
- Bierens, H.J. en H.A. Pott-Buter, 'Functional specification of household expenditure systems by nonparametric regression', *Research Memorandum*, Vrije Universiteit Amsterdam, 1987.
- Blundell, R.W. en I. Walker, 'Modelling the Joint Determination of Household Labour Supplies and Commodity Demands', *The Economic Journal* 92, 1982, blz. 351-364.
- Blundell, R. en I. Walker, 'A Household Production Specification of Demographic Variables in Demand Analysis', *The Economic Journal* 94, 1984, blz. 59-68.
- CBS, A.E. de Zeeuw, 'Werknemersbudgetonderzoek 1974/'75: Uitgaven voor kinderen; een toepassing van de rekenkundige methode', *Sociale Maandstatistiek* 4, Voorburg, 1980.
- CBS, A.E. de Zeeuw, 'Kosten van Kinderen. Herziene Rekenkundige Methode en berekening met behulp van het Werknemersbudgetonderzoek 1974/'75', *Statistische Onderzoekingen M 10*, Voorburg, 1981.
- CBS, 'Huishoudens-Equivalentiefactoren, Berekeningsmethoden en Toepassingen', *Statistische Onderzoekingen M 21*, 1983.
- CBS, P.L.J. van de Donk, 'Kosten van Kinderen van Werknemersgezinnen 1980', *Sociale Maandstatistiek* 11, 1983.
- CBS, A.A.M.W. van Gessel-Dabekaussen en H.M.N. Diederens, 'Kosten van kinderen, 1981', *Supplement bij de Sociaal Economische Maandstatistiek*, 10, 1985.
- Delebeck, H., J. Berghman, P. van Heddegem en L. Vereycken, *De Sociale Zekerheid tussen Droom en Daad*, Deventer-Antwerpen, 1980.
- Driel, J. van (CBS), 'Inkomenscompensatie bij gezinsuitbreiding'. BPA no: 6740-83-MI, CBS, Voorburg, 1983.
- Driel, J. van (CBS), 'Income and Age Dependent Family Equivalent Scales Estimated from the 1980 Budget Survey', 1985, CBS, PBA nr. M1-81-223, 1985.
- Hageaars, A.J.M. en B.M.S. van Praag, 'A Synthesis of Poverty Line Definitions', *The Review of Income and Wealth* 31, 1985, blz. 139-154.
- Hageaars, A.J.M., *The perception of poverty*, North Holland Publishing Company, Amsterdam, 1986.
- Kapteyn, A. en B.M.S. van Praag, 'Hoe duur is ons gezin?', *Economisch Statistische Berichten*, 6 november, 13 november en 20 november 1974, blz. 980-984, 1010-1014, 1042-1043.
- Kapteyn, A. en B.M.S. van Praag, 'A New Approach to the Construction of Family Equivalence Scales', *European Economic Review* 7, 1976, blz. 313-335.
- Kooreman, P. en A. Kapteyn, 'The Systems Approach to Household Labor Supply in the Netherlands', *De Economist*, 133, no. 1, 1985, blz. 21-42.
- Lovering, K., 'Cost of Children in Australia', Institute of Family Studies, *Working Paper* 8, 1984.

- Massizo, A.I.V., 'Proeve van Benadering van de Redelijke Gezinsuitgaven van de Werkende Ongeschoolde Arbeider in de Grote Stad', *CPB-overdrukken* 68, Den Haag, 1961.
- Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, *Determinanten van Bestaansonzekerheid*, Commissie Onderzoek Sociale Zekerheid, Den Haag, 1985.
- NIBUD, *Annex-Behorende bij een Studierapport voor de Bestedingsmogelijkheden met een minimuminkomen*, Den Haag, 1984.
- NIBUD, *Studierapport naar de Bestedingsmogelijkheden met een Minimuminkomen*, Den Haag, 1984.
- Nicholson, J.L., 'Variations in Working Class Family Expenditure', *Journal of the Royal Statistical Society, Series A (general)*, part IV, 1949, blz. 359-411.
- OESO (OECD), *Public Expenditures on Income Maintenance Programs*, Studies in Resource Allocation, Vol. 3, Paris, 1976.
- Orshansky, M., 'The shape of Poverty in 1966', *Social Security Bulletin*, Vol. 31, 1968.
- Pollak, R.A. en T.J. Wales, 'Welfare Comparison and Equivalence Scales', *American Economic Review* 69, 1979, blz. 216-221.
- Pollak, R.A. en T.J. Wales, 'Demographic Variables in Demand Analysis', *Econometrica*, 49, 1981, blz. 1533-1551.
- Pott-Buter, H.A. en W.N.J. Groot, *Kosten van Kinderen*, Nederlandse Gezinsraad, Den Haag, 1987.
- Praag, B.M.S. van, *Kijken Achter de Spiegel: Beeld en Werkelijkheid*, Leiden, 1984.
- Praag, B.M.S. van, J.S. Spit, H. van der Stadt, 'A Comparison Between the Food Ratio Poverty Line and the Leyden Poverty Line', *The Review of Economics and Statistics* 64, 1982, blz. 691-694.
- Prais, S.J. en H.S. Houthakker, *The Analysis of Family Budgets*, 2e druk, Cambridge, 1973.
- Raay, W.F. van en R.A. Schortinghuis-Sprangers, 'Rondkomen of tekortkomen', *Economisch Statistische Berichten*, 21 januari 1987, blz. 80-84.
- Ray, R., 'Measuring the Costs of Children: An Alternative Approach', *Journal of Public Economics* 22, 1983, blz. 89-102.
- SER, *Advies inzake nadere wettelijke voorzieningen ten behoeve van Grote Gezinnen*, Den Haag, 1952.
- SER, *Advies over de Hoogte van de Kinderbijslagen*, rapport 4, Den Haag, 1964.